

Nollapersoonalause suomessa ja virossa

Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta

HANNA JOKELA

Väitöksenalkajaisesityelmä Turun yliopistossa 14. huhtikuuta 2012

Väitöstutkimuksessani keskityn nollapersoonalauseen käyttöön, ominaisuuksiin ja tulkintaan. Esimerkissä 1 näemme tapauksen, jossa on kaksi nollapersoonalauseita. Ymmärrämme, että sanotulla voidaan tarkoittaa ketä tahansa täällä luentosalissa, ja samalla se pätee tuolla ulkona Henrikinkadulla liikkuviin tai oikeastaan keneen tahansa koko maailmassa. Yhtä hyvin se kuitenkin voi tarkoittaa juuri itse puhujaa, joka sen ääneen lausuu. Se voisi olla myös ohje, jonka minä kuulijana saan joltakulta tietyssä tilanteessa. Tämän esimerkin, kuten nollapersoonalauseiden tyypillisesti, tulkinta riippuu kontekstista, sitä seuraavista ja edeltävistä ilmauksista ja sen käyttöyhteydestä.

(1) Jos on jännittynyt, voi yrittää hengittää rauhallisesti.

Esimerkin lauseissa predikaattiverbit ovat yksikön 3. persoonan muodossa, ja subjekti puuttuu lauseista. Tutkimuksessani tarkoitankin nollapersoonalauseella ilman ilmisubjektia esiintyvää lausetta, jonka predikaatti on yksikön kolmannen persoonan muodossa. Tutkimukseni keskittyy siis subjektin asemassa oleviin nollapersooniin. Nollapersoonaa tarkastellaan subjektina, joka on joko nominatiivimuotoinen tai suomen kielen nesessiivirakenteissa genetiivimuotoinen. Genetiivisubjektilliset nollarakenteet ovat mukana tutkimuksessani, sillä nesessiiviverbit kuuluvat modaalisiin verbeihin, jotka ovat erityisen keskeisiä nollapersoonalauseessa. Suomen genetiivisubjektillisiä nesessiivirakenteita (*minun täytyy*) voi virossa vastata rakenne, jossa nesessiivipredikaattiin kuuluu adessiivargumentti (*mul tuleb*), ei siis genetiiviä. Vaikkei adessiivargumentteja voisikaan pitää subjekteina, nämä viron modaaliset rakenteet ovat mukana tutkimuksessani, koska ne esiintyvät vastaavien suomen genetiivirakenteellisten nesessiivirakenteiden vastineina.

Tutkimusaineistoni vahvistaa käsitystä, että esimerkin jälkimmäinen lause voitaisiin kääntää myös viroksi nollapersoonalauseella, jonka predikaatti olisi modaalinen verbi, siis jokin voimista tai täytymistä ilmaiseva rakenne. Ehtoa ilmaisevan *jos*-lauseen kääntäminen viroon ei sen sijaan nollapersoonaisena onnistuisi. *Jos*-lauseen nollapersoonana käännettäisiin viroon jollakin muulla rakenteella. Näitä muita vaihtoehtoja tarkastellaan hieman myöhemmin.

Nollapersoonaan liittyvä terminologia sekä käsitys nollapersoonan paikasta suomen persoonajärjestelmässä ovat vaihdelleet tutkimuksesta toiseen, joskin nykyinen nimitys nollapersoonana on vakiintunut (ja siitä on usein eroteltu nollasubjekti). Virossa varsinaisesti ei ole omaa termiä nollapersoonalle, vaan siitä puhutaan yhtenä geneerisen persoonan (*üldisik*), yleispersoonan, ilmaisukeinona.

Nollapersoonaa on pidetty tyypillisenä geneerisyyden ilmaisukeinona suomen kielessä, ja toisaalta keskeiseksi nollapersoonan ominaisuudeksi on noussut avoimuus. Sen on myös todettu voivan toimia samalla tavalla kuin ensimmäisen ja toisen persoonan pronominiin (Laitinen 2006). Monissa kielissä käytetään esimerkiksi yleistävissä ilmauksissa jotakin geneeristä pronominia tai muodollista subjektiä. Nollapersoonalauseen implisiittinen subjekti voidaan kääntää esimerkiksi englanniksi pronomineilla *you* tai *one*; saksassa ja ruotsissa vastine on ihmistarkoitteinen pronomini *man*. Rakenteeltaan läheiseen sukukieleen, viroon, vertaaminen on puuttunut. Suomen ja viroon yhtäläisyydet ja erot puolestaan kertovat persoonan ilmaisemista suomessa ja virossa.

Tutkimukseni paikkaakin aukkoa, joka fennistisessä persoonatutkimuksessa on ollut. Aiempi laaja, tietyn aineiston kuvaamiseen pohjaava fennistinen tutkimus nollapersoonasta on puuttunut, ja viroon kielen nollapersoonan tutkimus on ylipäätään ollut vähäistä. Tutkimukseni tärkeä etu on se, että tutkimukseni on aineistopohjainen, ja voin tarkastella nollapersoonaa ja siihen liittyviä ilmiöitä laajasti, systemaattisesti ja monipuolisesti.

Tutkimuksessani on kontrastiivinen tutkimusote, ja kontrastiivinen näkökulma on lähtökohtana myös tutkimusaineiston rakentumisessa. Keskeisenä ajatuksena voi pitää sitä, että kielten vertailu osoittaa, mikä kielissä on yleistä ja yhteistä ja mikä toisaalta kielikohtaista. Nähdäkseni lähtökohdaksi suomen ja viroon kontrastiiviselle tarkastelulle sopii hyvin ajatus siitä, että kielet usein poikkeavat toisistaan siinä, miten niissä käytetään ja hyödynnetään samanlaisia välineitä.

Lähtökohtana tutkimuksessani on suomalaisista aikakauslehtiartikkeleista ja niiden virolaisista käännöksistä koostuva lehtiaineisto, joka on tutkimukseni pääaineisto ja havaintojen lähtökohta. Käyttämäni suomalaiset lehdet ovat *Kotiliesi*, *Kotivinkki*, *Trendi* ja *Tekniikan maailma*. Näiden lehtien virolaiset parit ovat *Kodukolle*, *Kodu & Aed*, *Trend* ja *Tehnikamaailm*. Tarkasteltuja tekstejä on lehtiaineistossa 151 molemmissa kielissä, siis alkuperäiset tekstit ja niiden käännökset. Tyypillistä käyttämilleni teksteille on se, että niissä annetaan ohjeita, neuvoja ja suosituksia, joihin nollapersoonana sopii hyvin.

Pääaineiston lisäksi mukana on täydentäviä aineistoja tukemassa havaintoja. Käännösvaikutuksen huomioimiseksi käytän täydentävästi esimerkiksi Tarton yliopiston kirjoitetun kielen korpusta. Lisäksi äidinkielisten viroon puhujien käsityksiä nollapersoonalauseiden ja niihin rinnastettavien rakenteiden sopivuudesta on kysytty kysely-

lomakkeella. Näin siksi, että viron kielen nollapersoonasta on vähemmän taustatietoa ja halusin käsityksilleni vahvistusta äidinkielisten puhujien kielitajun mukaisista mahdollisuuksista.

Persoonan käsitettä voi lähestyä monesta näkökulmasta. Perinteisesti puhujaa on pidetty ensimmäisenä persoonana, kuulijaa toisena persoonana ja osapuolta, josta puhutaan, kolmantena persoonana. Edes persoonapronominit eivät tosin viittaa ehdottomasti vain tiettyihin osallistujiin. Monissa kielissä 2. persoonan pronomineilla on impersonaalista tai geneeristä käyttöä. (Siewierska 2004: 1–2.)

Nollapersoonatutkimuksen kannalta on kiinnostavaa, että virossa on suomesta poikkeavaa persoonapäätteettömyyttä. Virossa kieltomuodot ovat persoonapäätteettömiä, sillä kieltosana *ei* on taipumaton. Kaikista konditionaalimuodoista voidaan käyttää lyhyitä eli persoonapäätteettömiä vaihtoehtoja. Persoonapäätteettömät ja ilmisubjektittomat tapaukset rinnastuvat suomen nollapersoonamuotoihin, jotka voivat olla kontekstista riippuen tulkinnaltaan avoimia tai osallistujaviitteisiä.

Ilmisubjektiton nollapersoonarakenne herättää kysymyksen siitä, kenen näkökulmasta ilmaus on esitetty ja keneen kohdistettu ja kuinka paljon konteksti vaikuttaa nollapersoonailmauksen tulkintaan. Nollapersoonarakenteen viittaussuhteiden selvittämisessä voi apuna käyttää *subjektiivisuuden* ja *objektiivisuuden* käsitteitä, joita on käytetty ja kehitelty erityisesti kognitiivisen kielentutkimuksen parissa. Suomen kielelle ilmisubjektin puuttuminen on ominaista, ja silti ilmisubjektittomat ilmaukset, kuten nollapersoonalauseet, rakentavat näkökulmaa ja referenssiä. Laitinen (2006) soveltaa käsitystä kielen subjektiivisuudesta ja puhujan implikoidusta perspektiivistä suomen nollapersoonan tarkasteluun. Hänen mukaansa nollapersoonalause on käsitteistykseltään subjektiivinen. Nollapersoonalauseessa tilannetta tarkastellaan sisältäpäin, nollapersoonailmauksen referentin näkökulmasta ja tämän silmin.

Nollapersoonan käyttöä ja ominaisuuksia voi tarkastella käyttökonteksteittain. Tutkimuksen analyysiosassa selvitetään sitä, millaisia vastineita nollapersoonaa voi erilaisissa käyttökonteksteissa saada, ja pohditaan sitä, miksi tietynlaisiin vastineisiin päädytään.

Nollapersoonaa on tyypillisesti vaikutuksenalainen kokija, ei agenttiivinen tekijä. Nollapersoonalauseeseen predikaateiksi sopivat parhaiten välttämättömyyttä ja mahdollisuutta eksplisiittisesti ilmaisevat modaaliverbit (*täytyä, voida, saada*). (Ks. esim. Laitinen 1995.) Aiemmissä tutkimuksissa on esitetty, että modaaliverbit ovat tyypillisiä nollapersoonan predikaatteja, joskaan väite ei ole perustunut minkään korpuksen nollapersoonasten lauseiden tutkimukseen. Esimerkki 2 on peräisin lehtiaineistostani; kyseessä on siis suomenkielinen alkuperäisteksti ja sen vironkielinen käännös. Esimerkissä 2 on predikaattina modaalinen verbi, suomessa *ei pidä* ja virossa *ei tohi*. Kyseessä on kieltomuotoinen ohje, suositus.

- (2) Kipu on aina selkeä hälytysmerkki: **ei pidä liikkua** väkisin kipua vastaan.
(KV4/01/113)

Muidu võivad seni tähelepanematud endast ootamatult märku anda. Valu on alati selge häiresignaal: **ei tohi** valuhoogusid trotsides vägisi **pingutada**.
(K&A4/03/130)

Tutkimukseni vahvistaa, että modaaliverbit ovat kaikkein tyypillisimpiä nollapersoonan predikaatteja suomessa ja virossa. Virossa modaaliverbejä esiintyi tutkimusaineistossa suomea useammin, mikä selittyy sillä, että modaaliverbejä käytettiin viron nollapersoonan predikaatteina sellaisissakin tapauksissa, kun suomessa predikaattina oli jokin mentaalinen tai konkreettinen verbi.

Eroja nollapersoonan käyttö- ja tulkintamahdollisuuksiin suomessa ja virossa alkaa syntyä erityisesti silloin, kun predikaattina ei ole jokin modaalinen verbi. Suomen ja viron välillä on eroja siinä, millaisin ehdoin mentaaliset ja konkreettiset predikaatit ovat mahdollisia nollapersoonalauseessa.

Sekä suomessa että virossa tekijän ja kokijan agenttiivisuutta, intentionaalisuutta ja toiminnan tahdonalaisuutta edellyttävät verbit ovat epätodennäköisempiä nollapersoonalauseiden predikaatteja kuin sellaiset verbit, jotka kuvaavat tekijän tai kokijan tahdosta riippumatonta tapahtumista. Suomessa kuitenkin alisteisissa sivulauseissa, kuten ehtoa ilmaisevissa *jos-* tai *kun-*lauseissa, nollapersoonana on mahdollinen kaikenlaisten predikaattiverbien yhteydessä. Käyttämäni aineistot osoittavat, ettei (ei-modaalisen verbin) nollapersoonana ole viron ehtolauseessa mahdollinen. Sitä vastaa viron ehtolauseissa esimerkiksi *da-*infinitiivi (verbin perusmuoto), yksikön 2. persoona tai passiivi.

Tutkimukseni osoittaa, että viron *da-*infinitiivi, verbin perusmuoto, on tyypillinen suomen nollapersoonan vastine ehtolauseessa silloin, kun predikaatti on jokin ei-modaalinen verbi. Esimerkissä 3 suomen nollapersoonalauseen *kytkee*-predikaattia vastaa vironkielisessä käännöksessä *da-*infinitiivi *seada*. Lause on tulkinnaltaan avoin: vaikka puhuja perustaisi sanomansa omaan kokemukseensa, on lauseessa silti kyse yleispätevästä toiminnasta ja sen seurauksista.

- (3) Sekä lampun että tuulettimen käytölle on molemmille kaksi asentoa, ja kun molemmat *kytkee* minimiin, projektorin melutaso laskee todella alhaiseksi. (TM₃/04/60)

Nii lambi kui ventilatsioon on kaks töörežiimi ja kui mõlemad *seada* miinimuni, on müratase väga madal. (TME₉/04/32)

Yksikön 2. persoona (avoimesti ja yleistävästi käytettynä) vaikuttaa nollapersoonaa tavallisemmalla valinnalla sekä suomessa että virossa silloin, kun halutaan tuoda asia lähemmäs kuulijaa tai vedota omiin kokemuksiin. Usein nollapersoonailmaukset ja muut rakenteet myös vuorottelevat ja vaihtelevat keskenään, ja tästä vuoropuhelusta syntyy kiinnostava viittaussuhteiden verkosto.

Fennistiikan kannalta tutkimukseni merkitys on siinä, että se selkiyttää aiemmin yksittäisten havaintojen ja tutkimusten varassa ollutta kuvaa nollapersoonasta ja ker- too tutkimusaineistoon perustuen nollapersoonan tulkinnasta ja viittaussuhteista. Vertailu viroon täydentää käsitystä viron nollapersoonasta ja syventää käsitystä nollapersoonan tulkinnasta molemmissa kielissä.

Nollapersoonamuoto sinällään ei luo geneeristä tai epämääräistä tulkintaa, vaan sen välitön tai laajempi käyttökonteksti voi olla joko geneerinen tai tilannekohtaisesti

tapahtumahetkeen tai tapahtuman osallisiin sidottu. Kyse ei ole pelkästään tietyn rakenteen käytöstä, vaan verbin semantiikan, nollapersoonamuodon ja kontekstin yhteispeleistä. Tutkimuksessani pohdinkin sitä, milloin ja miten nollapersoonailmaus on ankkuroitu eli kiinnitetty tiettyyn puhetilanteeseen tai hetkeen.

Nollapersoonassa on usein kyse havainnoijan ja havaittavan yhdistelmästä. Käsitteistä on mukana kuvatussa tilanteessa jollain tavalla implisiittisesti, hän voi olla joko ohjaamassa muita tai toimimassa itse tai vain kommentoimassa havainnoimaansa. Nollapersoonan erottaa muista persoonista omakseen sen avoimuus. Avoimuudesta huolimatta tai sen ansiosta puhuja ja kuulija voivat löytää paikkansa nollapersoonailmauksessa. Nollapersoonan keskeisenä merkityspiirteenä voi pitää sen avoimuutta ja moniulotteisuutta.

Lähteet

Aineistolähteet

KV = *Kotivinkki*. Helsinki: Kustannus Oy Forma.

K&A = *Kodu & Aed*. Tallinn: Forma Media AS.

TM = *Tekniikan maailma*. Helsinki: Yhtyneet Kuvalehdet Oy.

TME = *Tehnikamaailm*. Tallinn: Ühinenud Ajakirjad AS.

Kirjallisuus

LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.

— 2006: Zero person in Finnish. A grammatical resource for construing human reference.

– Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective.*

Case, space, and person in Finnish s. 209–233. Current Issues in Linguistic Theory. Amsterdam: Benjamins.

SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge Textbook in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

Hanna Jokela: *Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta.* Turun yliopiston julkaisuja C 334. Turku: Turun yliopisto 2012. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4912-0>.

Kirjoittajan yhteystiedot: etunimi.sukunimi@ut.ee